

2. BÖLÜM

SOSYO-KÜLTÜREL ANTROPOLOJİDE TEMEL YAKLAŞIMLAR

Dr. Öğr. Üyesi Gökçen ÇATLI ÖZEN

İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

**İnsanlar gözünün önündekileri değil,
ardındakileri görmeye daha yatkındır.**

William A. Haviland

1. GİRİŞ

Temel problemi, kültür ve kültürü açıklamak, adlandırmak olan antropolojinin bilimsel bir nitelik kazanması, kuramcılarının görüşlerini, kuramlarından ele almalarına dayanır. Antropolojide etki yaratmış tüm kuramcıları ele almak mümkün olmasa da belli başlı kuramların önde gelenlerini sınıflandırmak mümkündür. Buna göre 19. yüzyılda başlayan evrimci kuramlardan günümüze süregelen iki yüz yıllık birikiminin ele alınma gayretiyle bu çalışmada, belli başlı kuramların genel anlayışını ortaya koymak ve ona katkı sağlayan kuramcılar ele alınmıştır.

2. EVRİM KURAMI

Tarihsel geçmişi 19. yüzyıla dayanan evrimci kuramın genel yapılanması, kültürün evrimini çözümlenektir. Buna göre iki düşünce biçimlenmiştir. Kültürün tüm toplumlar için *tek hatlı evrim* ve *çok hatlı evrim* üzerinden ilerlediği savunulmuştur. Toplumsal evrim kuramı, antropolojideki ilk intibaların oluşmasına vesile olduğu için ona daha geniş bir yer verilerek klasik yaklaşımlardan farklı, konuya İbni Haldun ile başlayıp devamında alışlageldiği üzere Batı antropolojisinin öncülerinden Lewis Henry Morgan, Herbert Spencer ve Sir Edward Burnett Tylor'a değinilmiştir.

2.1. İbni Haldun (1332-1406)

İbni Haldun geleneksel çağın bir düşünürü olmasına rağmen Batı'da modern dönemde başlayan toplumbilim çalışmalarına dört asır evvel katkı sağlaması bakımından önemlidir. İbni Haldun çağının ötesinde aydın bir bilim adamı olarak ön toplumbilim çalışmalarına özellikle de *Kitâbu'l-İber* adlı kitabıyla öncülük etmiştir. Çalışmanın giriş bölümü olan *Mukaddime*de yer alan kültüre dair bilgiler ise kitabın önüne geçerek nam salmıştır. İbni Haldun, 19. yüzyıla başlayan pozitivist düşünceye gerek bilimin üstünlüğünü müjdelemesi gerek toplumsal ve kültürel yaklaşımları dolayısıyla öncülük etmiş bir aydındır.

Modernlik düşüncesi Aydınlanma dönemiyle kuramsal bir nitelik kazanmıştır. Batıda antropoloji ve sosyoloji, felsefenin bir türevi olarak doğmuş ve gelişmişken, tarihçi olan İbni Haldun'un toplumbilim anlayışı tarih bilimine dayalıdır. Bu ayırım her ikisi arasındaki en temel farktır (Gültekin, 2016, 281). İbni Haldun'a göre insan, doğası gereği toplumsaldır. İnsan doğasının bir sonucu olarak bir arada yaşamasıyla toplum denen gerçekliğin, sosyal ve teknik sonuçlarıyla *umranın* meydana geldiğini belirtir. Umran, toplum ve onun ürettiği kültür bütünüdür. Bununla birlikte toplumla bir arada yaşama zorunluluğu ve gerekliliği, *asabiye*

meydana getirmektedir. Asabiye, maddi ve manevi kültürün toplamıdır. Asabiye, bir arada yaşayan toplumun benzerlik ve ortak amaçlar, değerler doğrultusunda ortaya çıkan işbölümü ve toplumsal dayanışmasıdır (Gültekin, 2016, 284). Batı literatüründe sosyoloji, antropoloji ve kültür, toplumsal aidiyet olarak vücut bulan kavramları İbni Haldun'un umran ve asabiye olarak ele alması, suya atılan ilk taş olması sebebiyle öncülüğünü halen muhafaza ettiği inancı bakidir.

İbni Haldun toplumların iki evreden geçtiklerini belirtir: Bedevi evre ve hadari evre. Bedevilik kan bağına dayalı türdeş soy gruplarıdır. Yerleşik hayata geçmemiş, nüfusça az, hayvancılıkla ve/veya tarımla uğraşan göçebe veya yarı göçebe toplumlardır. Bedevilerde yaşam şartlarının zorluğu, zorunlu bir toplumsal dayanışmayı doğurduğundan, asabiye'nin meydana geldiğini belirtir. Biz ve ötekiler kurgusu üzerinden korumaya aldıkları toplumlarını savunma gerekliliğinden toplumsal tip yapıları savaşçı özelliklere sahip insan duruşudur diye ilave eder (İbni Haldun, 1991, 303, 309). Hadarilik bir sonraki evredir ve yerleşik hayata geçiş ile özellikle devletin kurulmasıyla başlar. İbni Haldun, hadari aşamada kan bağına dayalı türdeşliğin coğrafyanın büyümesi, nüfusunun çoğalması ve kültürün çeşitlenmesiyle doğal bir sosyal evrim dolayısıyla bozulduğunu belirtir. Fakat bu evrede oluşan zorunlu işbölümü dolayısıyla da, asabiye'nin yeniden sağlandığını vurgular (İbni Haldun, 1991, 303-304). Ona göre insan, yaşadığı coğrafyanın koşullarından ve iklim şartlarından kültürel olarak etkilenebileceği gibi yönetim biçimi, ekonomisi ve dini de umran anlayışını ve asabiyesiyle de biçimlenmektedir. İbni Haldun, toplumların benzer bir sosyal evrime tabi olmalarına karşın, toplumların farklı kültürel yapılanmaları dolayısıyla değişime farklı cevap verdiklerini ifade etmektedir.

2.2. Lewis Henry Morgan (1818-1881)

Morgan, insanların birbirlerinden farklı türler olarak yaratıldığını benimseyen Güney Presbiteryenlere karşı, Kalvinist bir görüşle insanların kökensel birliğine inanıyordu (Kuper, 1995: 45). Buna göre insanlık köken bakımından bir ve tek olduğundan, insanlığın yapıp geçirdiği deneyimler de temelde bir ve tekti. Tüm kıtalarda ayrı ayrı ama benzer yollardan ilerleyen kabilelerde ve kavimlerde bu benzerliğin daha da yüksek bir yoğunlukta gözlemlenir olduğunu belirtmektedir (Morgan, 1994, 26). Öyle ki bütün toplumların kültürel evrimi, üç farklı dönemi takip eden aynı düzene sahipti: Yabanıllık (Alt-Orta-Üst Yabanıllık); Barbarlık (Alt-Orta-Üst Barbarlık); Uygarlık (Eski-Modern Uygarlık). Yabanıllık süreci bilinen en eski kültürel biçim olmakla birlikte insanlığın ilklerine şahitlik etmiştir. Ateşin keşfiyle birlikte ısınmak, korunmak ve beslenmenin kalitesi artmış, ok ve yayın icadıyla savunma ve hem karada hem suda avlanmanın becerisi gelişmiştir.

Besin zincirinin, yaşam kalitesinin ve avlanmanın çeşitlenmesiyle insan diğer canlılara göre daha güçlü bir hal almış ve alt yabanılıktaki kısıtlı bir coğrafyada yaşam mücadelesi veriyorken, üst yabanılıktaki yaşam mekanını genişlemiştir. Barbarlık süreci simgesel kültürün sanat üzerinden ilerlemesine, toprağın ve hayvanların evcilleştirilmesine, yaşam alanlarının köklenip geliştirilmesine sahnedir. Üst barbarlık döneminde demirin eritilmesi ve fonetik alfabenin buluşu, kabilelerin gelişmesine yol açarak, uygarlık sürecini başlatmıştır. Morgan uygarlık aşamasını *eski* ve *modern dönem* olarak ikiye ayırır. İlk aşamayı demirin işlenmesi ve ikincisini fonetik alfabenin buluşu belirler. Bu dönem insan nüfusunun çoğalması ve ihtiyaçların artmasıyla birlikte biçimlenmiştir (Morgan, 1994, 77-79). Eski toplumsal örgütlenme biçimleri sırasıyla *gentes* yani tek bir soya; *fratri* yani ortak atadan gelen tek soylu gruba; *tribü* yani kabileye ve *tribüler toplama* yani kabileler federasyonu toplamına dayalı bir birlik biçiminde görünürlük kazanır (Morgan, 1994, 150). Bunlar beraber yaşayan ya da yaşamayan ama aynı adı taşıyan ortak soy gruplarıdır. 1918 yılında Ziya Gökalp *gentes/gens* kelimesinin *clan* kelimesiyle benzer anlamda kullanıldığını ve bunun Osmanlı Türkçesinde kullanılan *soy-sop* tabiriyle aynı olduğunu belirtir (Gökalp, 1981, 76). *Soy-sopun* özelliği kandaşlıktır. Modern toplumsal örgütlenme biçiminde kandaşlığın yerini ortak toprak ve ortak siyasi yapılanma almaktadır. Bu modern örgütlenme üzerinden oluşturulan bağ ile devlet dönemi başlar. Özetle Morgan tüm bu evrimsel hiyerarşiyi ve benzerliği tek hatlı evrim ile açıklar. Buna göre:

“İnsanlığın geçirdiği yaşam deneyimleri, insanlık tarihinde, sözcüğün bilimsel anlamıyla, yalnızca iki yönetim planının geliştirildiğini göstermektedir. Bunların her ikisi de belirli ve sistemli toplum örgütlenme biçimidir. İlk ve en eski olanı, soylara (gentes), fratrilere ve kabilelere (tribülere) dayalı olarak kurulmuş bir toplumsal örgütlenmedir. İkincisi ve daha sonra oluşmuşu ise, ülke-toprağı ve mülkiyete dayalı olarak kurulan siyasal örgütlenmedir. Birincisiyle, yönetimin kişilerle onların soy ve kabileleriyle olan ilişkileri aracılığıyla ilgilendiği soysal (gentile) bir toplum yapısı oluşturulmuştur. Bu ilişkiler tamamen kişiseldir. İkincisinde ise, devletin kişilerle onların ülke-toprağıyla (kasaba, il ve eyaletiyle) bağları aracılığıyla ilişki kurduğu bir siyasal toplum oluşturulmuştur. Bu bağlar ise, tamamen, ülke-toprağı ile ilişkili bağlardır. Bu iki plan arasında temel nitelikte bir fark vardır. Biri eski topluma, diğeri ise modern topluma aittir” (Morgan, 1994, 150).

2.3. Herbert Spencer (1820-1903)

Charles Darwin'in biyolojik evrim iddialarını toplumsal hayata uyarlayarak açıklayan Herbert Spencer'e göre evrim basit ve homojenlikten, karmaşıklığa ve heterojenliğe doğru gelişime göstermektedir. Gerek homojen gerek heterojen

toplumlarda, türdeş soyların veya ortak amacı olanların grup içi dayanışmayı sağladıklarını belirtir. Spencer'e göre evrimde mesele, en uygunun hayatta kalmasıdır. Kültürlerin bunu grup dayanışmasıyla mümkün kıldıklarını belirtmektedir. Öyle ki dayanışma türdeş toplumlarda daha belirgin ve daha az karmaşık iken, toplumu oluşturan bireylerin sayısının artmasıyla, dayanışma işbölümü üzerinden gerçekleşir. Dolayısıyla ister türdeş ister değil, işbölümü insanın toplum üzerinden kurguladığı bir hayatta kalma mücadelesidir (Türk, 1996, 187). Daha önce de değinildiği üzere benzer yaklaşım İbni Haldun (1991) tarafınca umran ve asabiye ile mevzu bahis edilmiş ve ister kandaş ister ortak amaca sahip toplumların, dayanışma ruhuyla hareket etmelerinin hayatta kalma sürelerini ve kalitelerini arttırdığı belirtilmiştir.

Buna göre Spencer, sosyal evrim bağlamında iki tür toplum yapısından bahseder:

Zorunlu işbirliğine dayalı, merkezi gücün bireyler üzerinde mutlak bir otoriteye sahip olduğu, geleneksel değerlerle kültürlenme yaşayan *savaşçı toplumlar*.

Gönüllü işbirliğine dayalı, türdeş olmayan yapılı *sanayi toplumlar* (Türk, 1996, 191).

Özetle Spencer'le de biçimlenen evrimci görüşe göre toplumlar basitten karmaşığa, homojenden heterojene, soy türdeşliğinden çoklu kültüre, zorunlu işbirliğinden gönüllü işbirliğine, mutlak otoriteden demokratik yapılanmaya, fiziksel beceriden entelektüel bilgilere, teolojiden pozitivistliğe doğru sosyal evrime tabidirler.

2.4. Sir Edward Burnett Tylor (1832-1917)

Evrimci okul temsilcilerinin bir diğer önemli ismi Sir Edward Burnett Tylor "Kültür ya da uygarlık, insanın bir toplumun üyesi olarak edindiği, bilgi, inançlar, sanatlar, ahlak, yasalar, adetler ve diğer yeti ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür" (Tylor, 1996: 26) diyerek son derece soyut bir kavram olan kültürü, somutlaştırarak ete kemiğe büründüren ilk kültür bilimci antropologdur. O çağda pek çok Batılı toplum bilimcinin insanlığın evrimi hususunda çok hatlı evrimi işlemelerine karşın, Morgan gibi Tylor'un da tek hatlı evrime inanması ezber bozucu olmuştur. Tylor sadece bu yönüyle değil, akademik açıdan da ezber bozucu olmuştur. Kendisi profesörlük unvanını kısa zamanda almış olsa da (22 yaşında) kariyerinin başında yüksek tahsili olmamasına rağmen, bir İngiliz üniversitesinde antropoloji kürsüsüne sahip olan ilk kişidir. Antropolojiye olan ilgisi çok genç yaşlarda başlamış ve Amerika gezilerinde Kızılderilileri ve Küba ile Meksika yerlilerini doğal ortamlarında gözlemleme olanağı bulmuştur. Morgan gibi Protestan

olan Tylor, yabanılığın tıpkı barbarlık ve uygarlık gibi entelektüel bir birikime sahip bir evre olduğunu belirtmiştir (Haviland, Prins, Walrath ve McBride, 2008, 653). Tylor'a göre yabanılık sanıldığı kadar basit yapılanmalı olmayıp, karmaşık bir kültür işleyişine sahipti.

Tylor'a göre insanlık tek hatlı ortak bir evrimden geçmiştir. O da Morgan gibi toplumların kültürel evrimini, üç farklı dönemi takip eden benzer bir düzenle açıklar: Yabanılık, barbarlık, uygarlık. Yabanılık insanlığın bilinen en eski evresi olmakla birlikte insanın kandaş küçük grupla toplayıcılık ve avcılık yapmasıyla; barbarlık genişleyen kandaş ortaklığının toprağı ve hayvanları evcilleştirmesiyle; uygarlık sözlü kültüre eklenen yazının icadıyla yazılı kültürle kültürleşmesine dayanır. O dili kültürün merkezine alarak bireyin bir üyesi olduğu toplumun kültürünü dil dolayısıyla öğrenip, aktardığını belirtmektedir (Tylor, 1996, 26). Buna göre kültür gözlemlenebilir bir davranıştan çok daha derinlerdedir. Kültür, bir toplumun ortaklaşa sahip olduğu ve üyelerine aktardığı, davranışa yansıyan, o davranışı yaratan ve yorumlamada kullanılan görüşler, değerler ve algılar bütünüdür (Haviland ve vd., 2008, 103). Kültürün ortaklığını, toplumsal yapılanmalarda somutlaşmak üzere Tylor dil gibi din vurgusuna da müracaat eder.

Tylor dinin kökenine dair getirdiği evrimci yaklaşımda, dinin kaynağının animizm yani ruhçuluk/canlılık olduğunu belirtir. Canlılık doğa üstü varlıklara inanılan ve canlı cansız gibi algılanan tüm varlıkların aslında canlı olduğuna inanılan dini bir yaklaşımdır. Ruhlar ve hayaletler, sadece insanlar ve hayvanlarda değil doğada (bitki, taş vb.) ve insan yapımı nesnelere de bulunur diye düşünülür. Canlılığa göre insan doğanın efendisi değildir, doğanın bir parçasıdır ve tüm bu düzenin denetleyicisi olan unsur ruhlardır (Haviland ve vd., 2008, 103-104). Tylor dinin kökenini canlılıkla başlatmakla beraber devamında animatizm yani canlılaştırma, ardından manizm yani atalara tapınma, politeizm yani çok tanrıcılık ve monoteizm yani en iyi tanrının sembolize edildiği tek tanrıcılık dönemlerine vurgu yapar. Canlılaştırma, doğanın kişisel olmayan manevi bir güç ya da doğaüstü gizilgüç tarafından canlandırıldığı veya harekete geçirildiği inancıdır (Haviland ve vd., 2008, 654-655). Tylor'a göre dinin geçirdiği evrimsel aşamalar tüm toplumlar için geçerlidir. Bu da evrimci görüşün tek hatlı evrim düşüncesinin bir yansımasıdır.

3. TARİHSEL TIKELCİLİK VE KÜLTÜREL GÖRECİLİK

Tarihsel tikelcilik ve kültürel görecilik, evrimci görüşün ortak ve tek hatlı evrimine, tek biçimli kültür anlayışına karşı, 20. yüzyılda ortaya çıkmış bir anlayıştır. Franz Boas ve öğrencilerinin öncülüğünü yaptığı tarihsel tikelcilik ve kültürel gö-

recelilik, evrimci kuramın anti tezi ve eleştirisidir. 19. yüzyıl evrensel bir tabakalaşma anlayışı üzerine kuruluydu. Buna göre evrime öncülük eden *beyaz adam* ve onu geriden takip eden *ötekiler* inancı hakimdi. Tarihsel tikelcilik ve kültürel görecelik geleneğine göre her kültür kendi içinde değerlendirilmelidir. Bu vesileyle bir kültürün diğerine göre ileri ya da geri şeklinde lineer bir değerlendirmeye tabi tutulmasının mümkün olamayacağını söyleyerek, antropolojik düşüncede yeni eleştirel bir bakış açısı getirilmiştir (Akbulut Arıkan, 2017, 212).

3.1. Franz Boas (1858-1942)

Franz Boas'ın döneminde antropolojinin genel eğilimi evrimciydi. Hemen akabinde toplum mühendisliğinin bir şekli olarak Boas'la birlikte uygulamalı antropolojinin kapsamının ve içeriğinin genişlediği görülür. Öyle ki yüzyılın ilk bölümünde, Amerika'da neredeyse kendi başına bütün antropolog kuşağını yetiştiren Boas'ın uygulamalı çalışmaları, ülkenin önemli bir sorunsalı olan göçmen politikasını yeniden şekillendirme hususunda yararlı olduğu görülür. Boas, karşılaştırmalı kafatası ölçümlerine dayanan dönemin ırk politikalarına karşı meydan okuyarak, bu tarz çalışmaların, gerçeklere değil, ırkçı ön yargılara dayandığını savundu (Haviland ve vd., 2008, 758). 20. yüzyıl başlarında bazı bilim insanları ırksal üstünlük kavramını sorgulamaya başlamışlardı. Almanya'da yükselen Yahudi karşıtlığından dolayı Amerika'ya göç eden Yahudi kökenli Boas bunların başında gelmekteydi. Amerikan Bilimin İlerlemesi Derneğinin de başkanı olan Boas, 1909 yılında *Science* dergisinde yayımlanan *İrk ve İlerleme* başlıklı konuşmasında, ırkların hiyerarşik olarak sıralanmasını eleştirerek (Haviland ve vd., 2008, 195-196) biliminin tarafını da belirlemiş oluyordu: O kapsayıcı, tekil, tek hatlı evrimci düşünce yerine, bölgesel ve kültürel odaklı düşünceyi savunuyordu (Özbudun, Şafak ve Altuntek, 2006, 77). Franz Boas'ın evrimcilik karşıtı görüşlerinin en belirgin olanı Batılı etnik ve kültürel savlara katılmamasıdır. Ona göre beyaz ırkı üstün kılan zihinsel üstünlüğü değil, uygun şartların oluşumuyla daha avantajlı olmaları ve dünya uygarlığının pek çok ulusunun katkısıyla biçimlenmesidir. Boas, kültürün biyolojik kökenini reddetmektedir (Özbudun ve vd., 2006, 83).

Boas'a tarihsel tikelciliğine göre kültürel adetler üç temel bakış açısıyla ele alınmalıdır: Çevresel koşullar, psikolojik etkenler ve en önemlisi de tarihsel bağlamlardır. Her toplum, kendi tarihsel koşullarının özgül bir ürünüdür ve kültürel görüngüler bağlı oldukları tarihsel gelişmenin incelenmesiyle açıklanabilecektir. Boas antropolojik çalışmaların tek yönlü değil, tarih öncesi-dilbilim-fiziksel antropolojik incelemeleri kapsayan bütüncü bir yaklaşımla yürütülmesi gerektiğini belirtir (Özbudun ve vd., 2006, 81). İletişim, kültürün çekirdeğini oluşturmak-

tadır diyen Franz Boas (Haviland ve vd., 2008, 229) bir kültürün ancak dilinin öğrenilmesiyle ve antropoloğun araştırdığı toplumla alan araştırması kapsamında uzun süre birlikte yaşam deneyimi kurmasıyla mümkün olduğunu savunmuştur. Böylece antropolojinin *emik* yani antropoloğun araştırdığı topluluğu kendi doğal çevresinde ve kültürel oluşumları içerisinde ele alma yaklaşımı geleneğini başlatmıştır (Özbudun ve vd., 2006, 81). Boas, masa başı antropolojiden uzak, Baffin Adaları, Amerika'daki Kwakiutl yerlileri gibi saha çalışmalarıyla, uygulamalı antropolojinin önünü açarak, çağdaş antropolojiye öncülük etmiş bir isimdir. Ayrıca Boas, antropolojiye birçok erkek bilim insanını kazandırdığı gibi doktora öğrencilerinden Margaret Mead ve Ruth Fulton Benedict gibi kadın bilim insanlarının da önünü açmıştır (Haviland ve vd., 2008, 288-289). Boas ve öğrencileri Amerika'da, antropoloji derslerinin üniversite ve yüksekokul müfredatlarına girmesini sağlayarak akademik antropolojiyi de kurmuşlardır (Haviland ve vd., 2008, 86).

Boas, sınıflandırmanın keyfi ve rastlantısal yani göreceli olduğundan hareketle, gözlemcileri kendi kategorilerini yerlilere dayatmaya karşı uyardı. Ona göre bu bir hataydı ve biçim çeşitliliklerini ve çeşitliliğin nedenlerini açıklamaya yetecek kadar ayrıntılı verilerin toplanmasıyla giderilebilirdi. Biçimlerin karşılaştırılıp genelleştirilebilmesi için tarihsel olarak özdeş oldukları kanıtlanmalı, rastlantılar nedensel bağıntılarla karıştırılmamalıdır. Boas'ın kültürel göreciliğine göre her kültür kendine özgüdür ve bir başkasıyla karşılaştırılmayacak tekil bir kendiliğe sahiptir. Bir toplumun kültürel özellikleri, onun tarihsel evrimi ve çevresel koşullarının eşsiz bir ürünü olduğundan ancak bu bağlamda anlaşılabilir (Özbudun ve vd., 2006, 81).

3.2. Alfred Lewis Kroeber (1876-1960)

Kuzey Amerikalı antropologlardan ve Franz Boas'ın öğrencisi Alfred Lewis Kroeber, 1952 yılında antropolog Clyde Kluckhohn'la derlediği *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions* (Kültür: Kavram ve Tanımların Eleştirel Bir Gözden Geçirilmesi) adlı çalışmasıyla isminden söz ettirir. Bu almanın taramasına göre 164 kültür tanımına ulaşan antropologlar, bunu sınıflandırarak kendi kültür tanımlarını vermişlerdir: “Kültür, *simgelerle edinilip aktarılan içkin ve dışsal davranış örüntülerinden oluşur... Kültürün asli çekirdeği, geleneksel fikirler ve özellikle bunlara atfedilen değerlerdir.*” Onlara göre bu değerler önceden belirlenmiş ve ebedi değil, değişken ve görelidir. Çalışılan toplumun değerlerini anlayabilmek, empati kurmakla ve kültürel göreci antropolojik bir yaklaşımla mümkündür. Kültür, bağlı kısımlardan oluşan, bütünleşmiş ve yapılanmış bir bütündür. Kültür, toplumdan ve toplumsal yapılardan ayırt edilerek, fikirlere has terimlerle açık-

lanmalıdır. Çünkü bir kültürü oluşturan kültürel fikir sistemlerinin, dolaylı olarak simgelerle aktarıldıklarından gözlemlenebilir oldukları belirtilir (Özbudun ve vd. 2006, 88-89).

Alfred Lewis Kroeber, Franz Boas'tan sonra Amerikan sosyolojisinde en etkili isimlerdendir. Her toplum kendi tarihinin ürünüdür ve benzerliklerin bilimsel bir veri oluşturamayacağı düşüncesiyle Kroeber da Boas gibi tek hatlı evrimi benimsememektedir. Kroeber'e göre kültür bireylerden kaynaklanmakta ve bireylerce sürdürülmektedir. Kültürün bireysel psikolojiye indirgenemeyeceğini, bireyleri aşan ve onları kontrol eden bir örüntü olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda Kroeber, Emile Durkheim gibi kültürün *sui generis* yani nevi şahsına münhasır olduğunu düşünür. Kültür bireysel insan davranışlarında belirleyici bir rol oynar. O kültürü ikiye ayırır: *temel* yani *gerçeklik kültürü* olarak geçim, besin üretimi gibi teknolojik ve çevresel etkenlerce koşullanmakta olanlar ve *ikincil* yani *değer kültürü* olarak insanın yaratıcı yönleriyle ilintili sanatsal çabalar özellikler bütünü (Özbudun ve vd. 2006, 84-85). Dolayısıyla Kroeber tek hatlı evrimi benimsemeyen, her toplumun tarihi doğrultusunda kültüre sahip olduğunu savunan, birey-toplum-kültür etkileşimine inanan bir antropolojik duruşa sahiptir.

4. İŞLEVSELÇİLİK VE YAPISAL İŞLEVSELÇİLİK

İşlevselcilik ve yapısal işlevselcilik evrimin önemini reddetmemekle birlikte, odağını çağdaş toplumların araştırılmasına vererek, Avrupa antropolojisinin sosyolojiye dönük eğilimini teşkil etmektedir. İşlevselciliğe göre toplumsal kurumlar, biyolojik sisteme benzetilmektedir: Üreme sistemleri akrabalığa, dolaşım sistemleri dine, sindirim sistemleri iktisada, sinir sistemleri siyasete. Toplamları oluşturan parçaların geniş sistemlerde bir araya gelmiş organizmalara benzemesiyle birlikte, toplumsal kurumların da insan bedeninin kısımları gibi geniş sistemler halinde işlev gördüğü ele alınmaktadır (Özbudun ve vd., 2006, 101). Bireyler arasındaki eylemler, toplumsal kurumların bireylere getirdiği kısıtlamalar, bireylerin gereksinimleriyle bunların toplumsal ve kültürel çerçeveler aracılığıyla karşılanması arasındaki ilişkisi üzerine eğilen işlevselcilikten farklı olarak yapısal işlevselcilik, eylem ve gereksinimlerden ziyade, bireylerin toplumsal düzendeki yeri ve toplumsal düzenle alakalıdır (Özbudun ve vd., 2006, 112). Alan antropolojisine yönelim, bu iki unsurun bir özelliğidir.

Yapısal işlevselci yaklaşım kendisini doğa bilimlerinin kapsamına konumlandırmaktadır. Odaklandığı konu toplum olduğundan çalışma alanını toplumun kendisi ve onu oluşturan alt yapılarla sınırlayabiliriz. Yaklaşımına göre, toplumu oluşturan kurumlar birbirine bağlıdır ve uyumlu bütünlüğü içinde işlevsel bir ya-

pıya karşılık gelir. Bu bağlamda akrabalık sistemleri ve aile gibi kurumsal yapılar büyük önem taşır. Yapısal işlevselci antropoloji tarihsel boyutu dikkate almayarak toplumu meydana getiren yapıların işleyişini bütüncül bir şekilde ele alır (Mirza, 2019, 46).

Yapısal-işlevselci Talcott Oarsons ve Neil Smelser'e göre toplum, canlı bir organizma gibi çok sayıda parçanın bileşiminden oluşan karmaşık bir sistemdir. Nasıl ki insan organları uyum içerisinde çalışıyorsa, toplumu oluşturan parçalar da bir araya gelerek toplum hayatının varlığını sağlar. Newman'a göre de toplumsal kurumlar, onun varlığının sürekliliğinde önemli rol oynar. Bütün toplumların, varlıklarını sürdürebilmek üzere çeşitli gereksinimlere ihtiyaç duyarlar. Bireylerin ihtiyacı olan mal ve hizmetlerin üretilip, dağıtılması; gruplar ve organizasyonlar arasındaki uzlaşmazlıkların ve çatışmaların çözümü; bireylerin kültürlerle uyumlu hale gelebilmeleri için yol ve yöntemlerin belirlenmesi (Newman, 2016, 21). Toplumsal kurumların işlevi, toplumun devamlılığını ve sağlıklı bir şekilde sürekliliğini sağlamaktır.

4.1. Bronislaw Malinowski (1884-1942)

İşlevciliğin öncüsü Polonyalı antropolog Bronislaw Malinowski, kültürü ihtiyaçların giderilmesinde ve somut problemlerin çözümünde yardımcı araç olarak kabul eder. Kültürün nasıl ortaya çıktığının cevabını tam olarak vermenin zor olduğunu ama bütün başarılı kültürlerin üç temel fonksiyonu olduğunu belirtir: Biyolojik, aletsel ve birleştirici fonksiyonlar. Kültürün temelini teşkil eden ihtiyaçlar teorisinin en temeli biyolojik ihtiyaç (Malinowski, 1992, 22-24) olsa da hangisinin *temel* hangisinin *arızı* olduğunu saptamak üzere iki unsur üzerine eğilir:

“1) Her kültür biyolojik ihtiyaçlar sistemini doyumak zorundadır. Bunlar metabolizma tarafından belirlenen ihtiyaçlardır. Üreme, yemek vb.

2) Her kültürel ilerleme insan anatomisinin aletlerle tamamlanışını ifade eder. Dolaylı ya da dolaysız olarak bedensel bir ihtiyacın doyurulmasına hizmet eder. Gelişme tarihi düşünülürse şu ortaya çıkar: insanın kendi anatomik gerçeğini bir iple, bir taşla, ateşle ya da koruyucu bir örtüyle tamamlamaya başladığı andan itibaren böyle el ürünlerinin, alet ve araçların kullanılması yalnız bedensel bir ihtiyaca uygun olmakla kalmaz, aynı zamanda türetilen ihtiyaçlar da doğurur... Bir kültürel etkinlik başlar başlamaz yeni bir tür ihtiyaç ortaya çıkar ki bu yeni ihtiyaç biyolojik ihtiyaçlara sıkı sıkıya bağlıdır ve onlara dayanır. Ancak kendisiyle birlikte yeni türden amaçlar da getirir” (Malinowski, 1992, 35-36).

Malinowski için temel ihtiyaçların kültürel tepkileri bulunmaktadır. Buna göre metabolizma temel ihtiyacı, beslenme sisteminde kültürel tepkiye; üreme, akrabalıkta; bedensel durum, rahatlık ve konutta; güvenlik, korumada; hareket, faaliyetlerde; büyüme, eğitimde ve sağlık, hijyende tepki meydana getirir (Malinowski, 1992, 105). Kültürel kurumların temel işlevi, bu gereksinimleri karşılamaktır. Öyle ki başarılı kültürler biyolojik gereksinimleri karşılamalı, gelişmek için değişime açık olmalı ve üyelerini bir arada tutmak için dayanışma içerisinde olmalıdır (Haviland ve vd., 2008, 132). Bir kültürde bir amacı, geçerli bir fonksiyonu olmadığı halde yaşamaya devam eden uygulamaları ifade eden *kültürel artık* konusunda, müracaat edilmedikleri için belli bir süre sonra ortadan kalkacaklarına katılmamakla birlikte, bunların da bir işlevi yerine getirmeleri sebebiyle var olmaya devam edeceklerini belirtir (Malinowski, 1992, 61).

Sosyal antropolojide, katılımcı gözlem yönteminin kurucusu ve ilk ciddi uygulayıcısı Malinowski'dir. Antropologların önyargıdan kurtulmaları ve kulaktan dolma bilgilerle hareket etmemeleri için alana gitmeleri ve katılımcı gözlemlerde bulunmaları gerekliliğini belirtir. Bu doğrultuda emik yaklaşımın önemini vurgulayarak, 1915-1918 yılları arasında Papua-Yeni Gine'nin Güney Doğusundaki Trobriand Adasındaki yerlileri üzerine yaptığı antropolojik çalışmayla, etnografyanın ilk bilimsel girişimini gerçekleştirmiştir. Ona göre yerlilerin yaşamını anlamak için antropoloğun onların arasına karışma gerekliliği vardır.

Bronislaw Malinowski'ye göre bütün insanların biyolojik ve psikolojik gereksinimleri ortaktır. Ona göre insanlar, kendilerini fiziksel evren ilişkilerinde güvende hissetmek isterler ama bilim ile teknolojinin bu hususta noksan kalmasından dolayı, güven duygusunu oluşturmak için din ve büyüye müracaat eder bunları geliştirmişlerdir (Haviland ve vd., 2008, 134). Din, pekiştirme ayinleri yani bir grubun yaşamındaki bir bunalım anında (yakının vefatı vb.) yer alan ve bireylerin birbirlerine bağlı kalmasını sağlayan törenlerle, toplumsal dayanışmayı da beraberinde getirmektedir. Cenaze törenleri, bir taraftan bireylerin duygularını ifade etmeleri için toplum tarafından onaylanmış ortak araç görevi görürken, diğer taraftan da toplumsal bütünlüğün korunmasını sağlar (Haviland ve vd., 2008, 669).

4.2. Alfred R. Radcliffe-Brown (1881-1955)

İşlevselci kuramın önemli temsilcilerinden Britanyalı Alfred R. Radcliffe-Brown'a göre kültür incelemeleri, ilgili toplumun sosyal yapısı ve sosyal ilişkiler bütünü üzerinden ele alınırsa, incelenebilir bir bilim olur. Ona göre antropoloji, fizik veya kimya gibi deneysel bir bilim dalı değildir çünkü insan etkinlikleri, doğa bilimlerinin laboratuvarlarda kontrollü deneylerle yaptıkları gibi her zaman kestirilebilir

değildir. Antropoloji insan kültürlerini laboratuvarlarda değil gerçek yaşamda inceler. Bu incelemeye rağmen kültürlerin etki-tepkileri her zaman kestirilebilir olmasa da antropoloji bu belirsizliğe açık bir bilim dalıdır. Zira antropoloji inceleme alanını toplumların gelenek ve inançları üzerinden ele alarak kültürlerin varlığını sürdürürken bile devingen, esnek, gerilime ve değişime açık olduklarını bilmektedir (Haviland ve vd., 2008, 120-121).

Radcliffe-Brown'a göre, antropolojinin inceleme alanı toplumsal sistem veya süreçlerdir. O toplumsal yapıdaki bireyler arasındaki yani toplumdaki ilişkiler bütününcü inceler. Bireyler roller aracılığıyla, toplumsal ilişkiler geliştirirler ve bu da bir soyutlama olmayan toplumsal yapıyı meydana getirir. Yapı tüm bireylerin verili bir andaki tüm toplumsal ilişkilerinin toplamıdır. Gözlemlenebilir, ampirik bir gerçekliğe tekabül eder. Yapısal biçim ise bu gözlemlerden yapılan çıkarsamalar ve genellemelerdir. Radcliffe-Brown'a göre yapısal biçim kendini toplumsal alışkanlıklarla belirgin hale getirir. Bireyler birçok toplumun yapısal biçimini soyutladıktan sonra, karşılaştırma ve sınıflandırma yoluna gidebilir. Bu husus da bilimsel çalışmanın temelini oluşturur. Radcliffe-Brown bu aşamada "Kaç çeşit toplum vardır? Bunların birbirleriyle farklılıkları nelerdir? Çeşitliliğin sınırları nelerdir? Tüm insan toplumlarında ortak özellikler nelerdir?" sorularına verilen yanıtların toplumsal yasalar olduğunu belirtir (Özbudun ve vd., 2006, 120). Bu açıdan toplumsal yasalar ilgili toplumun kültürel abc'si konumundadır.

Radcliffe-Brown totem üzerine görüşlerini Avusturalya aborijinleri üzerinden ele alır ve Durkheim gibi totemlerin klan dayanışmasını simgelediklerini belirtir. Ona göre totemizm insanın doğal ve toplumsal dünya arasındaki ilişkileri, kavrayışıdır. Totemizm insanlarla doğa arasında toplumsal dayanışmalar sisteminin kurduğu bir mekanizma, doğal dünyayı toplumsal veya ahlaki düzene dahil etme işlevi olarak belirtilmektedir. Totemler toplumsal grupları simgelemekle kalmaz, doğayı evcilleştirmenin de bir yoludur denilebilir. Totemizm, evrenin ahlaki bir düzen olarak kavranması manasına gelen dinin bir prototipidir. Radcliffe-Brown tümdengelimci bir yöntemle, genellemeleri ve yasayı koyar, ardından da görüngüleri bu genellemelerle ilişkilendirir (Özbudun ve vd., 2006, 122).

Radcliffe-Brown'a göre akrabalık, biyolojik ilişkilerin toplumsal amaçlarının kabulü temelindeki toplumsal alışkanlıklar dizisidir. Akrabalık sisteminin incelenen iki unsur üzerinde durur: Akrabalar arasındaki ilişkileri yöneten alışkanlıklar ve akrabalara seslenirken kullanılan akrabalık terminolojisi. O her sınıflandırma sisteminin, üç ilkenin karışımı çerçevesinde işlemekte olduğunu belirtir: *Kardeşler grubu birliğini* (Bireyin kendi annesinin kız kardeşlerine de anne diye seslenmesi), *soy grubu birliğini* (Tek bir ata hattından gelenlerin dayanışma içerisinde kardeş gibi bir birlik göstermeleri) ve *kuşak ilişkileri* (Ebeveyn-çocuk ilişkisinin disiplin

ve kontrol mekanizması üzerinden işlemeden dolayı, üyelerin birbirlerinden uzaklaştıkları; büyük ebeveyn-torun ilişkisinin de ise, torunun büyük ebeveynin devamcısı olacağı düşüncesiyle, kuşak üyelerinin ilişkilerinin kaynaşma eğilimde olduğu) (Özbudun ve vd., 2006, 123).

5. 1950'LER VE MADDECİ DEĞİŞİM

Antropoloji, İkinci Dünya Savaşı ardından, siyasetten ekonomiye, sanattan hukuka topyekûn dünya dengelerin değişimiyle birlikte değişime uğradı. Bu değişim kültüre, kültürün yapısına, bileşenlerine, kültürü açıklama ve araştırma biçimlerine, kuramsal önermelere yeni bir yön veriyordu. Irkçılığın sorgulandığı ve evrenselci bir ahlak anlayışının, sömürgecilik karşıtı eşitlik tasavvurunun belirlediği bu dönemde, antropoloji de kuramlarını yeniden gözden geçirdi. Neticede antropoloji açısından 1950'ler anlamın, sembolün, etnografik çalışmalara yönelik yeni kuramsal çıkışların hâkim olduğu bir dönem oldu (Mirza, 2019, 46).

Leslie White, Julien Steward ve George Peter Murdock'la anılan maddeci değişim kuramlarında “yeni evrimcilik”, “kültürel ekoloji” ve kültürel maddecilik” yer alır. Leslie White, evrimci görüşlerin yanlış olmadığı sonucuna vararak, Spencer ve Morgan gibi toplumların artan bir uzmanlaşma farklılaşmayla basitten karmaşığa doğru geliştiğine inanmaktaydı. Bitki ve hayvanların evcilleştirilmesinde yani üretim faaliyetlerine ise büyük önem vermekle birlikte, Morgan'ın aksine, insanlığın erken evrelerinde aile ve tekeşliliğin bulunduğu inanıyordu (Özbudun ve vd., 2006, 143).

White, toplumsal ve kültürel unsurların üç düzlemde ele alınması gerektiğini düşünür. Teknolojik düzlem temel olmakla birlikte, toplumdaki değişim sürecine karşılık gelir. Ayrıca sosyolojik düzlem (aile, hukuk, devlet vb. kurumlar) toplumun teknolojik düzlemi ile ideolojisi arasındaki unsuru oluşturmaktadır. Enerji düzlemindeki değişimler, yeni bir buluşla başlayıp yeni bir teknolojiyi biçimlendirir. Bu yeni teknoloji de toplumsal kurumları, ideolojileri ve değerler sistemini etkiler. Bu surette, bütünleşmiş bir sistemle tüm toplum, evrimde yeni bir evreye erişmiş olur. White'ın kurgusu, Marksist maddeciliğin teknolojik-determinist bir okumasından oluşmaktadır (Özbudun ve vd., 2006, 146-147).

White'ın yeni-evrimcilik savına göre kültür tüm dünyada aynı biçimde değişmekteydi. Bu da onu tıpkı 19. yüzyıl evrimcileri gibi eleştiri odağı yapıyordu. White'ın yeni evrimcilik anlayışına alternatif olarak geliştirilen kültürel ekolojiye göre çok hatlı evrim inancıyla, kültürlerin fiziksel çevreleriyle ilişkileri üzerine odaklanır (Özbudun ve vd., 2006, 148).

6. YAPISALCILIK

Yapısalcılığın kökenine dair kesin bir tarih olmamakla birlikte, Fransız dilbilimci Ferdinand de Saussure'ün dilin yapısı çalışmaları başat kabul edilir. Yapısalcılık özellikle 1950'lerle birlikte dilbilim ve antropolojide etkindir. Öte yandan tüm toplumsal bilimlerden, felsefeye, edebiyata hatta matematiğe kadar birçok disiplin tarafından müracaat edilen bir kuram olmuştur. Antropolojideki yapısalcılığa göre bir bütünü oluşturan toplumu meydana getiren yapıların yani parçaların incelenmesi, Claude Lévi-Strauss'la kökleşmiştir. O dil bilim ve psikanalizden temel olarak mit, totem gibi kavramlar üzerinden antropolojik çalışmalar yürütmüştür (Nar, 2014, 30-31). Ona göre sosyal sistemdeki bir yapının değişimi diğerlerini etkilemektedir.

6.1. Claude Lévi-Strauss (1908-2009)

Yapısalcılık 1950'lerle birlikte Fransız yapısalcı Claude Lévi-Strauss'la birlikte başlar. Yapısalcılık, insan aklının algıladığı dünyayı temel bilgi parçacıklarına ayırarak bir düzen meydana getirdiğini ve kültürün evrensel bir düşünce kalıbının bir ürünü olduğunu düşünür. Her kültür kendi biricik fiziksel ve toplumsal çevresi ve tarih tarafından biçimlenerek etkilenir diye düşünmektedir. Kültürden sorumlu insan düşünce süreçlerinin temel yapısı, dünya üzerindeki insanlar için aynı olmasına karşın, kültürler büyük oranda çeşitlilik gösterir. Antropoloğun görevi, insanların bu süreci başarmasının temel ilkelerini açıklamak ve altta yatan kalıpları ortaya çıkarmaktır. Ona göre insan düşüncesi süreci birbirine zıt kutuplar olarak yapılanmıştır: aydınlık-karanlık, iyi-kötü, doğa-kültür, ıslak-kuru, çiğ-pişmiş, erkek-kadın karşıtlıkları gibi. En büyük karşıtlık ise "kendilik" ve "başkaları" arasındadır. Bu karşıtlık, kültürün de bağımlı olduğu simgesel iletişimin ortaya çıkması için gereklidir. İletişim, karşılıklı bir değiş tokuştur. Malları ve eşlerin değiş tokuşunu bile ihtiva eder. O sebeple, ensest tabusu bu köklü olan kendilik ve başkaları karşıtlığından kaynaklanır. Etnografcıların tanımladığı çok sayıdaki çeşitli evlilik kuralları da bu evrensel tabunun üzerinden biçimlenir (Haviland ve vd., 2008, 434-435).

Claude Lévi-Strauss'a göre, toplumların kültürel adetleri bir sisteme tekabül etmektedir:

"Bir topluluğun adetleri, bir bütün olarak ele alındığında, her zaman özgün bir biçim sahip olmuş ve kolaylıkla bir sistem içerisine indirgenebilmiştir. Ben bu sistemlerin sınırsız olduğunu düşünmüyorum. Ancak, toplumlar -oyunlar, düşler ve çılgın hayallerinde- bireyler gibi, hiçbir zaman tümüyle yeni bir şey yaratmazlar. Ancak tanımlanması mümkün bir dizgeden belirli kombinasyonları seçerler. Bütün kayde-

dilmiş adetlerin, hayal edilmiş mitlerin ya da çocukların ve yetişkinlerin oyunlarının dökümü yapıldığında, ya da sağlıklı, hasta insanların rüyalarında veya psikopatolojik bir davranışta, kişi çok kolay bir şekilde kimyadaki periyodik cetvel gibi aile şeklinde gruplanmış mevcut ya da farazi (olması muhtemel) bir tabloyu oluşturur. Böylelikle bize, hangi toplumun hangi, adetleri aldığını görmek kalır (Lévi-Strauss, 1961, 160, akt. Mirza, 2019, 49).

Claude Lévi-Strauss yapısalcığı, değişmez olanın ya da yüzeysel farklılıklar arasındaki değişmez öğelerin araştırılması olarak tanımlar ve bunun aslında yeni bir şey olmadığını belirtir. Ona göre bilimin sadece iki yolu vardır: ya indirgemecidir ya da yapısalcıdır.

Claude Lévi-Strauss antropolojik çözümlemede dil ve psikanalizi kullanır. Onun için dil, bir insanın kültürel yaşamı için gerekli olan en temel enstrümandır. Öyle ki dil, kelimelerin ifade ettiği anlamlar bütünü olarak insan davranışlarını biçimlendiren ve onda kurucu etkiye sahip bir özelliktir. Çünkü bireylerin bilişsel yapıları dil tarafından oluşturulur. Dil, anlamın kaynağı ve işaretlerle sözcüklerin anlam verme biçimidir. Psikanaliz ise ifadeler bütünü (jest, mimik ve düşünce ile) dışa yansımadır. Lévi-Strauss dil ile oluşturulan anlamların, zihinsel yapılanmalar tarafından üretilip, dışa vurulduğunu belirtilir. Ona göre kültürel yapıyı çözümlenmek adına insan zihninin derinliklerine inilmelidir. Bu bağlamda her topluluğun kendine ait bilinç dışı kavramları vardır. Antropoloğun amacı bunları bulmak ve açıklamaktır. Bir topluluğa ait hikâyeler, davranış örüntüleri, mitleri vb. kültürel özellikler, bir simge ve bir mana ile özdeşleşmekte (Örgüt sözcüğünün organizasyon, topluluk, kurum, grup sözcükleriyle karşılaşması) veya bunlar karşılıkları (Çiğ-pişmiş, biz-öteki, büyük-küçük, kadın-erkek, uzun-kısa, yüksek-alçak) ile tanımlamaya çalışmaktadır (Nar, 2014, 37-38).

Claude Lévi-Strauss, insan bilişiminin temel yapısını anlayabilmek amacıyla mitos ve dinin kültürler arası karşılaştırmasına odaklanır. Mitoslar, insanın yaratılışı, dünyanın başlangıcı veya ataları etkileyen olağandışı olayların anlatılara dayanırken, halk masalları, söylenceler gibi mitosla

Claude Lévi-Strauss'a göre bütün kültürlerin temelinde yapısal benzerlikler bulunmaktadır. Lévi-Strauss, gelişmiş bir toplumdaki kültürle kabile arasında başlangıç olarak farklılıklar bulunabileceğini ama tüm kültürlerin, insanın zihinsel etkinliklerinin bir sonucu olarak ortak paydada birleştiren değerlere sahip olduğunu belirtmiştir. Bunu çözümlenmek için kültüre ait akrabalık sistemlerinin, mitolojisinin, inanç biçimlerinin, ritüellerinin vb. yapısalcı anlayışla incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Özellikle dilin anlam yapılarına bağlı olarak ortaya çıkan döngünün bir benzerinin, kültürün temel faaliyetlerini ifade eden akrabalık, ye-

mek pişirme, gelenek görenek gibi öğelerde de rastlanabileceğine vurgu yapmıştır. Bunun için Lévi-Strauss kültürleri, akrabalık sistemleri, totemleri, mitosları üzerinden analiz etmeye çalışmıştır (Nar, 2014, 39).

7. ÇATIŞMACI YAKLAŞIM VE ANTROPOLOJİ

Çatışmacı yaklaşım Marksizmle vücut bulmaktadır. Çatışmacı yaklaşım, yapısal işlevselciliğin noksanlıkları üzerinden hareket eder. Toplumsal yapıyı, bazı grupların diğer grupları sömürmesine izin veren eşitsizliklerin kaynağı olarak görür. Çatışmacı toplumbilimciler toplumun, kabullenme ve düzen biçiminde değil, mücadele ve çatışma içinde olduğunu varsayar. Toplumu meydana getiren parçaların, toplumun düzenli ve sürekli bir şekilde varlığını sürdürmesine nasıl katkı sağladığı hususunda değil, bunların ayrışma ve eşitsizlikleri nasıl arttırdığı üzerine odaklanır. Buna göre toplumsal kurumlar (Özellikle de aile, siyaset, din) bazı birey ve grupların gücünü meşrulaştırarak, toplum üzerinde baskı kurmaktadır. Marksizme göre özellikle de ekonomik kurum bu gücü elinde bulunduranların çıkarlarına hizmet ederek, tek taraflı bir çıkara hizmet etmektedir. Bu durumun da ekonomik kaynakların sınırlı ve kıt olmasından dolayı ona sahip olanlar ve olmayanlar arasında bir çatışmaya sebep olduğu düşünülür (Newman, 2016, 22).

Marksizm ve antropoloji bağlamı her ne kadar önce birbirlerini dışlasalar da işlevselciğin katkılarıyla 20. yüzyıla birlikte, kuramsal köklerini Karl Marx (1818-1883) ve Frederic Engels'in (1820-1895) geliştirdikleri dayanaklar üzerine bir alan oluşturmuştur. Marksizm ve antropolojiyi birleştiren hususlar mülkiyetin, emeğin ve devletin ortaya çıkışı ve bunların oluşturdukları ilişkilerin evrimidir. Bu ilişkilerin sınıflar arası bir ötekileştirme yaratması, kapitalizmle birlikte daha da belirginleştiğinden Marksizm, özellikle de emek açısından eşitlikçi bir düzen arayışıyla Talad Asad ve Peter Worsley ile çeşitli görüşler geliştirmeye çalışmıştır.

Marx'a göre toplumların üretim ilişkilerinin toplamı, toplumun ekonomik yapısını oluşturur. Toplumsal bilinci karşılayan kanun ve politik üstyapılar da bunun üzerine kurulur. Maddi hayattaki üretim biçimi politik ve manevi toplumsal oluşumların genel karakterini meydana getirir. Ona göre insanların bilinci geçim yolunu belirlemez, geçim yolu insanların bilincini belirler. Ekonomik temellerin değişmesiyle de üstyapı toptan değişir. Devrimin baş göstermesi, evrimlerinin belirli bir evresinde toplum içinde üretimin maddi kuvvetleri eski üretim ilişkileriyle çatışmasıdır. Marx için bütün toplumların tarihi, bir sınıf kavgası tarihidir. Birbirine tezat gruplar (derebeyi ile serf, burjuvazi ile proletarya vb.) gizli ya da açık birbirlerine cephe almışlar ve her seferinde bu çatışma bir devrimle ya yeni bir başlangıçla ya da ikisinin yıkılmasıyla bitmiştir (Kösemeihal, 2010, 222-223).

Marx ve Engels'in yaklaşımları ekseriyetle sanayileşmiş toplumlar üzerine olmasına karşın, Marksist antropolojinin odağı, üretim tarzı ve üretim ilişkilerinin, toplum ya da kültürlerin yapı ve gelişmelerini belirleyen birincil toplumsal etken olarak görülmesidir. Marksist antropologlar, toplumun temelini yani altyapısını oluşturan geçim yani üretim tarzı ilişkilerinin, üstyapısı yani ideolojisi ve değerleriyle birlikte bir toplumun gelişimini belirlediğini vurgularlar (Özbudun ve vd., 2006, 212-213).

Karl Marx, kapitalist toplumların ekonomik yapılanmasına odaklansa da Orta Doğu ve Asya toplumlarının, sınıfsız toplumdan kapitalizme doğru ilerleyen klasik evrimsel hattın dışında, Asya Tipi Üretim Tarzına sahip Hindistan benzeri toplumlara da eğilmekteydi. Bu tür geniş ölçekli toplumlar, özerk biçimde işleyen ve bağımlı olduğu devlete vergi ödeyen özerk, küçük ölçekli köy toplumlarına benzetilmiştir (Özbudun ve vd., 2006, 214).

8. FEMİNİST ANTROPOLOJİ

Antropolojinin bir alt dalı olan feminist antropoloji kadın çalışmaları, kadın sorunları, toplumsal cinsiyet çalışmaları ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yönelik kavramlar etrafında biçimlenmiştir. Geleneksel manada diğer bilimlerde olduğu gibi ilkin antropolojide de kadının ve kadın bakış açısının görünmezliğinin söz konusu olduğu anlaşılır. Sahadaki antropologların ezici bir çoğunlukla erkek olması, disiplindeki kadının yerinin anlatılması ve çalışılan kültürde kadının kavrayışının önemsiz görülmesi açısından belirleyici olmuştur. Bu anlamda Margaret Mead'in Samoa yerlileriyle yürüttüğü çalışmadan "farklı kişiliklerin farklı kültürlerle bağlı olarak geliştiğini" ve *Sex and Temperament (Cinsiyet ve Mizaç)* çalışmasıyla kadın ve erkek arasındaki farklılığın biyolojik değil, kültürel temellere sahip olduğu (Mirza, 2019, 55) yaklaşımı önemli antropolojik bilgilerdir.

Antropologlar en baştan beri "cinsiyet" "toplumsal cinsiyet" "cinsellik" gibi kavramlarla ilgilenseler de toplumdan topluma, kültürden kültüre değişen bu kavramlar her etnografik araştırmada yeniden tanımlanmış ve kültürün en küçük birimini incelemek üzere sorgulanmıştır. Feminist akımın ortaya çıkmasıyla da kadın çalışmaları ve feminist antropoloji gibi farklı alanlarda tanımlanmış bu kavramlar özellikle kadın antropologların katkılarıyla ayrı bir boyut kazanmıştır (Kulak-Gökçe, 2019, 260).

8.1. Ruth Fulton Benedict (1887-1947)

Antropolojiye sonradan katılan Benedict'e göre antropolojinin ana amacı "insanlar arasındaki farklılıkların güvende olabilecekleri bir dünya yaratmaktır." Ona

göre kültür, onu yaratanların ortak kişiliklerinin bir yansımasıdır. *Patterns of Culture* (1934) adlı çalışmasında üç toplumun (Kanada'nın Büyük Okyanus Kuzeybatı kıyısındaki Kwakiutl yerlileri; Amerika'da Arizona Çölü'ndeki Zuni yerlileri; Papua Yeni Gine'nin güney kıyı Dobu Adası'ndaki Melanezya yerlileri) kültürünü karşılaştırdı. Benedict'e göre her kültür, kendi içinde tutarlılığı ve uyumu olan bir sanat eseridir. Kwakiutl'luları bencil ama törenlerde coşkun bulduğundan onlara Yunan şarabı ve ziyafet tanrısı olan Dionysos adını verdi. Zuniler'e aşırılıktan ve bireysellikten sakındıkları için Yunan şiiir ve güzellik tanrısı Apollon adını verdi. Dobulular'ın birbirlerinden korkup, nefret ettikleri için onlara paranoid adını verdi (Haviland ve vd., 2008, 289). Kültürleri bu şekilde nitelendirmesi aslında onlara karşı bir önyargının oluşmasına sebep olduğundan, Benedict eleştirilir.

Benedict'e göre kültürler yayılma sonucu değişime uğrasa da zamanla tutarlı bir bütün oluştururlar. Bunun sebebinin her kültürün ayrı bir kişilik yapısı olması ve kültür tipleriyle duygulanım örüntüleri arasında ilişki bulunmasıdır.

8.2. Margaret Mead (1901-1978)

Margaret Mead'e göre biyoloji bir kader değildir ve kadın ile erkek arasındaki biyolojik farklılıklara rağmen, aralarında fark yoktur. Öyle ki Papua Yeni Gine'li Arapesh'li kadın ve erkekler arasındaki ilişkinin eşit olduğu ve birbirlerine işbirlikçi, yardımcı ve nazik olduklarını aktarmıştır. Ayrıca Mundugamor'lardaki kadın ve erkeklerin erkeksi özelliklere sahip olduklarını ve Tchambuli'li kadınların, erkekler üzerinde egemenlik kurduklarını belirtmiştir (Mead, 1950). Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, toplumsal cinsiyet sonradan kültüre binaen biçimlenen bir unsurdur. Mead üç farklı Papua topluluğundaki cinsiyet çalışmalarından elde ettiği bulgulara göre iki farklı çocuk yetiştirme yöntemi vardır: Bağımlılık ve bağımsızlık eğitimi. İlkine göre birey, bağlı olduğu topluluğun bir parçasıdır. Birey boyun eğen, rekabetten ve çatışmadan uzak bir kişiliğe sahip olarak yetiştirilir. İkincisine göre, bireyin bağımsızlığı başattır ve kendine güvenen, kişisel başarıya önem verilen bir kültürel kıstasla çocuğun yetiştirilmesi esastır (Haviland ve vd., 2008, 281-283). Buradan da anlaşılacağı üzere, bireyin bağlı olduğu toplumsal kültür, onun kültürleme ve kültürlenme biçimini oluşturmaktadır.

Mead, kişilik gelişimiyle toplum yapısı arasındaki etkileşimi tartışırken, süreç ve sistem kavramları üzerinden, kültürü toplumsal, iktisadi, siyasal, ideolojik ve kişilik yapısı gibi karşılıklı bağlantılı unsurlardan oluşan karmaşık sistemler olarak algılamakta, Kluckhohn ve Kroeber tarafından geliştirilen Parsonscu şemadan ayrılmaktadır. Mead, hocası Boas ama özellikle de Malinowski gibi kültürü bireyin gereksinimlerinin karşılığı olarak kavramlaştırır (Özbudun ve vd., 2006, 325).

Coming of Age in Samoa: A Psychological Study of Primitive Youth for Western Civilisation adlı çalışmasında, ergenlik döneminin gerginlik dönemi olmak zorunda olmadığını ve buna kültürel koşulların neden olduğunu belirtse de, araştırma yöntemi ve tekniğinin hatalar da içermesi dikkat çekicidir. Öyle ki dokuz aylık saha çalışması süresince yerlilerin dilini yeteri kadar öğrenememesi, çalışmada yer alan kız çocuklarının sayısının yetersizliği (50 denek) ve bunların birçoğunun henüz ergenliğe geçmemiş oluşları gibi tutarsızlıklar bulunmaktadır (Haviland ve vd. 2008, 288).

9. TÜRKİYE'DE ANTROPOLOJİ

Antropolojinin Türkiye'de gelişim süreci Cumhuriyet'in ilanı öncesine, geç Osmanlı Devleti dönemine tekabül eder. 19. yüzyıla birlikte yaygınlaşan ulus-devletleşme sürecinin Osmanlı'yı modernleşmeye sevk etmesi, toplum-kimlik-kültür gibi konuların sosyal bilimlerce ele alınmasıyla, Ziya Gökalp'in sosyolojik çalışmaları, antropolojinin de güçlenmesine vesile olmuştu (Mirza, 2019, 59). Antropolojinin Türkiye'de bir bilim dalı olarak kurulması Mustafa Kemal Atatürk'ün antropolojiye önem vermesiyle, onun liderliğinde Cumhuriyetin ilanından sonra Türk Antropoloji Enstitüsü'nün 1925 yılında faaliyete geçmesiyle başlar. Bu hususta Fransız fizik antropolog Henry Vallois ve İsviçreli Eugene Pittard'ın, Türkiye'ye gelerek Atatürk ile kurdukları fikir alışverişlerinin de katkısı olduğu bilinir. Türkiye'de antropoloji, tıpkı Batı'daki gibi önce fizik antropoloji ile İstanbul Haydarpaşa Tıp Fakültesi'nde, dahiliye uzmanı Dr. Şevket Aziz Kansu başkanlığında kurulmuştur. Enstitünün ilk çalışması, İstanbul'da Karaca Ahmet Mezarlığından çıkarılan Osmanlı dönemine ait iskeletlerin antropometrik açıdan incelenmesiyle olmuştur. 1933 yılında İstanbul Üniversitesi'nin yenilenme çalışmaları akabinde Antropoloji Enstitüsü, yine İstanbul Üniversitesinin Fen Fakültesi'ne taşınmıştır. Türk Antropoloji Enstitüsü, 1935 yılında Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi kurulunca Ord. Prof. Dr. unvanını alan Şevket Aziz Kansu başkanlığında Ankara'ya taşınmıştır. Başta Şevket Aziz Kansu, Muzaffer Süleyman Şenyürek, Seniha Tunakan, Afet İnan, Nermin Erdentuğ, Sedat Veyis Örnek, Orhan Acıpayamlı, Senihe Tunakan gibi antropologların katkılarıyla Türkiye'de antropolojinin kökleşmeye başladığı görülür (Özbek, 2001, 119-122).

1970'li yıllara kadar antropoloji Ankara Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi bünyesinde daha çok paleoantropoloji kürsüsünde eski Anadolu halklarının iskeletleri üzerinde gerçekleştirilen çalışmalarla kendisini muhafaza ederken, bir yandan da Hacettepe Üniversitesinde Metin Özbek, Bozkurt Güvenç, Ali Rıza Balaman, Yalçın İzbul ve Akile Gürsoy gibi öğretim üyeleriyle güçlenir. Ardından İstanbul

Üniversitesi bünyesinde de kurulan antropoloji Nephân Saran, Taylan Akkayan'la faaliyet gösterir. Elazığ'da 1976 yılında Fırat Üniversitesi bünyesinde kurulan Antropoloji Bilimleri bölümünü Orhan Acıpayamlı yürütür. Devamında Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nde sosyal antropoloji bölümü açılır. Akabinde ise bir vakıf üniversitesi olan Yeditepe Üniversitesinde, antropoloji bölümü Akile Gürsoy başkanlığında faaliyete geçer (Özbek, 2001, 123-125). Günümüzde antropoloji bölümü olan üniversiteler şunlardır: Ankara Üniversitesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Hitit Üniversitesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Yeditepe Üniversitesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi ve Mardin Artuklu Üniversitesi.

Pozitivist paradigmanın etkisiyle Türkiye'ye yerleşmiş olan antropolojik çalışmalar köy çalışmalarına dayanan bir etnografya ve monografi şeklinde kendini gösterdi. Anadolu'nun kültürel çeşitliliğini ve zenginliğini ele alan bu çalışmaların halk inanışları ve masalları kapsadığı görülür (Mirza, 2019, 60). 1960'larla ama özellikle de 1980'lerle birlikte kente artan göçle birlikte, antropolojinin kente de yöneldiği görülür. Bu tarihlerle antropolojinin daha çok sosyal ve kültürel hususlara odaklanması dikkat çekicidir.

9. ÖZET

Kültür parmak izi gibidir. Bu doğrultuda toplumlar evrensel manada çeşitli ortak özelliklere sahip olsalar da her toplumun antropolojik açıdan kültürel parmak izi nevi şahsına münhasırdır. Toplumbilimleri ailesine sonradan katılan ama biricikliğini kısa sürede ortaya koyan antropoloji, bütüncül bakabilen, farkındalık oluşturan ve empati kuran bir bilim dalı olarak, özellikle de gelişmiş ülkelerin onun bilgisine müracaat ettikleri özgün bir bakış açısına sahiptir. Antropoloji doğumunu 19. yüzyılda evrimci kuramcılarla gerçekleştirmiş olsa da 14. yüzyılda İbni Haldun'la ilk sancılarını yaşadığı kaçınılmaz bir gerçektir. Devamında tarihsel tikelcilik ve kültürel görecilikle, evrimci kuramın tek hatlı evrim bakış açısının anti tezi ve eleştirisi ile her kültürün kendi içinde değerlendirilmesi gerektiğini belirterek, çeşitliliğin ilk taşı suya atılmıştır. Hemen ardından gelişen işlevselcilik ve yapısal işlevselcilikle antropoloji odağını basit topluluklardan çağdaş toplumların araştırılmasına yöneltmiştir. Toplumsal kurumların, biyolojik sisteme benzetilmesiyle antropoloji, tarihsel boyutu dikkate almayarak toplumu meydana getiren yapıların işleyişini bütüncül bir şekilde ele almaya başlamıştır. Antropolojinin saha araştırmasına yönelmesi de bu dönemle başlar. Bronislaw Malinowski'nin Trobriand Adasındaki yerlileri üzerine yaptığı çalışma, etnografyanın ilk bilimsel girişi mi olarak karşımıza çıkar. İkinci Dünya Savaşının etkileri toplumları dolayısıyla

antropolojik bakış açısını da etkileyerek, 1950'lerle maddeci değişim kuramının gelişmesi takip etmiştir. Bununla birlikte Lévi-Strauss'la yapısalcılık belirmiş ve dil ile oluşturulan anlamların, zihinsel yapılanmalar tarafından üretilip, dışa vurulduğu anlaşılmıştır. Kuramcıya göre kültürel yapıyı çözümlmek için insan zihninin derinliklerine inilmelidir. Bu vurgu, antropolojinin diğer bilimlerle ortaklaşa ve bütüncül hareket etmesinin önünü açmıştır. Kuşkusuz toplumlar yaşanılan ekonomik unsurlardan çok etkilenmektedirler. Çatışmacı yaklaşımla bu paradigma, feminist antropoloji ile çeşitlenerek, derinlemesine bir yaklaşıma bürünmüştür. Türkiye'de antropolojinin ilk önemli adımları Atatürk'le birlikte Türk Antropoloji Enstitüsü ile başlamış olup, bugün az sayıda da olsa çeşitli üniversitelerde lisans ve lisans üstü **eğitimle hayatta kalma mücadelesi vermektedir.**

KAYNAKÇA

- Durul, F., Mirza G. A., Özgür Ö. D., Levent-Yuna M., Gürlek M., Uğur Z. G., Uslu M. T., Akter Erdem İlgi, Şanlı S., Kulak Gökçe S., Yılmaz A., Akıncı R. E. ve Demir M. (2019). *Bizi Şekillendiren Kültür Sosyal ve Kültürel Antropolojiye Giriş*. (Ed. R. E. Akıncı). İstanbul: Nobel.
- Gökalp, Z. (1981). *Makaleler II* (Haz. S. H. Bolay). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gültekin, M. (2016). İbni Haldun, Modernlik ve Modern Sosyoloji. *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sonbahar III 51, 277-293.
- Haviland, W. A., Prins, H. E. L., Walrath, D., McBride, B. (2008). *Kültürel Antropoloji*. (Çev. İ. D. Erguvan Sarıoğlu). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- İbni Haldun. (1991). *Mukaddime Cilt I* (Çev. Z. K. Ugan). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim Basımevi.
- Kösemihal, N. Ş. (2010). *Sosyoloji Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kuper, A. (1995). *İlkel Toplumun İcadı* (Çev. İ. Türkmen). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Malinowski, B. (1992). *Bilimsel Bir Kültür Teorisi* (Çev. H. Portakal). İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Mead, M. (1950). (özgün 1935). *Sex and Temperament In Three Primitive Societies*. New York: New American Library.
- Morgan, L. H. (1994). *Eski Toplum I* (Çev. Ü. Oskay). İstanbul: Payel Yayınları.
- Nar, M. Ş. (2014). Yapısalcılık kavramına antropolojik bir yaklaşım: Levi-Strauss ve yapısalcılık. *Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, 27, 29-46.
- Newman, D. M. (2016). Sosyoloji. (Çev. A. Arslan). İstanbul: Nobel.
- Özbek, M. (2001). Atatürk'ün Ölümünün 62. Yılında Cumhuriyet Türkiye'sinde Bilimsel Gelişmeler Sempozyumu 8-10 Kasım 2000 Ankara Bildiriler ve Tartışmalar. (Haz. Yediyıldız B.) Ankara Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Özbudun, S., Balkı Ş. ve Altuntek N. S. (2006). *Antropoloji Kuramlar/Kuramcılar*. İstanbul: Dipnot Yayınları.
- Türk, H. (1996). *Kuramsal Yaklaşımlar Işığında İnsanın Biyokültürel Evrimi*. Ankara: Bilim Yayınları.
- Tylor, E. B. (1996). *The Sciences of Culture*. McGee & Warmes.